«YUSUP-ZILIYXA» DÁSTANÍ TILINDE ANTONIMLER

Kadirniyazova Biybijamal
Qaraqalpaq mámleketlik universiteti studenti
https://doi.org/10.5281/zenodo.21333174

Annotaciya: «Yusup-Ziliyxa» dástanı tilinde antonimlerdiń qollanılıw ózgeshelikleri úyrenilgen.
Tayanısh sózler: antonim sózler, omonim, sinonim, leksikalıq antonimler, antonimlik qatar, stilistikalıq qurallar, antiteza.

Dástan tilinde mánisi bir-birine qarama-qarsı antonim sózler ushırasadı. Olar tiykarınan adamnıń minez-qulqı, háreketi, hal-jaǵdayı, orın, keńislik, waqıt hám abstrakt túsiniklerdi ańlatıw ushın qollanılǵan.

Antonimlerde qaraqalpaq tilinde omonim, sinonim sózlerge usap tildiń leksikasında sózlerdiń belgili bir toparın qurap turadı. Sonıń menen birge, omonim hám sinonimlerden túp-tamırınan basqasha. Eger omonim sózler forması jaǵınan birdey, bıraq mánisi hár qıylı , sinonimler aytıwı boyınsha hár túrli mánileri birdey bir-birine jaqın sózler bolsa, al antonimler forması boyınsha hár túrli ǵana bolıp qoymastan bir-birine birotala qarsı keletuǵın sózlerden ibarat.

Tilimizdiń leksikasında bunday mánisi jaǵınan bir-birine qarama-qarsı keletuǵın sózler óz aldına úlken bir topardı quraydı. Qaraqalpaq til biliminde antonimler Sh.Xojanov tárepinen arnawlı izertlendi [1].

Qaraqalpaq xalıq dástanlarında antonim sózler sheberlik penen qollanılǵan. Bunday awızeki xalıq dóretpeleriniń tilin izertlewden maqset ádebiy tildiń tariyxın izertlewde, úyreniwde xalıqtıń mádeniy, ruwxiy turmısı da ayrıqsha áhmiyetke iye. Kórkem shıǵarmalarda xalıqtıń turmısı menen birge sóylew tilinde ádebiylestirilip bayıtılǵan halda beriledi. Tilimizde hár bir sózdiń sinonimi bolmaǵanı sıyaqlı antonimleri de bola bermeydi. Tek ǵana hár túrli túbirlerge iye bolǵan mánileri bir-birine qarma-qarsı sózlerdi ǵana leksikalıq antonimler dep qarawımız múmkin.

Dástannıń tilinde mánisi bir-birine qarama-qarsı sózler – antonimlerdiń bir neshe túrlerin ajıratıwǵa boladı:

1.Zattıń sapasın bildiretuǵın sózler arqalı: ashshı - dushshı, qattı- bos, jaqsı-jaman h.t.b.

Mısalı:

Sırın **jaqsı** bilse, **jaman** bilmese. (92-bet)
Jamanlıq- jaqsılıq bolar álamat,
Sizlerge kelmes pe bir kún málamat. (100-bet)
Pal ornına **záhár** iship,
Bendelikten nıshanım bar. (108-bet)
Birneshe jıllar jılatıp shahım tolaxan keldi,
Áshkara hám **pinhan** jılap yarım bul zaman keldi. (115-bet)
Músápirmen, sháhrińizge kelmisham,
Men bilmánam **yaqshı-yaman** kimińdur. (118-bet)

2.Waqıtqa, mezgilge, máwsimge baylanıslı sózler arqalıda antonimlik jubaylaslar jasaladı: azan-kesh, kún-tún, qıs-jaz h.t.b. Dástannıń tilinde bunday antonimler kópshilikti quraydı:

Mısalı:

Kewlimde mıń qıyal, **keshe-kúndiz** bar. (92-bet)

Yusubim názikdur, azada saqlań,
Kesh qalmasın, **pesin** waqtını shaqlań. (95-bet)
Úlpet etpeń bunda **qısım** hám **jazım**,
Men ǵáripke bunsha japa etpeńler. (100-bet)
Qısı-jazı tawsılmastay,
Keshe-kúndiz dástanım bar. (107-bet)
Taqatım joq boldı, **qarańǵı-kúndizimnen** ber xabar. (141)

3. Turmısta adamlar arasında qatnastıń sıpatına, turmıs jaǵdaylarına baylanısli payda bolǵan sózler arqali: ash-toq, dos-dushpan, bay-jarlı h.t.b.

Mısalı:
Sultan basım jáne **gedey** áyleme. (90-bet)

4. Zattıń ya qubılıstıń belgili bir tárepin kórsetetuǵın sózler arqali: bası-sońı, aldı-artı, ońı-solı h.t.b.

Mısalı:
Sırtım pútin, **ishi-**bawrı sherlimen,
Xalqımdı kórmekti bayan áyleyin. (116-bet)

5. Háreketti ańlatatuǵın sózler arqalı da antonimlik jubaylar jaratıladı: jılaw-kúliw, kel-ket h.t.b. Qaraqalpaq tilinde geypara háreketti ańlatatuǵın sózlerdiń zattıń belgisin bilduretuǵın sózler menen antonimlik qatardı quraytuǵın jaǵdaylarıda ushırasıp qaladı.

Mısalı:
Yaqıp aytar, goya Yusup amandur,
Keler-kelmesligi maǵan gúmandur. (97-bet)

Dástannıń tilinde qollanılǵan antonimler kúshli stilistikalıq qurallardıń biri – antiteza ushın kóp paydalanılǵan. Kórkem tekstte sózlerdiń bir-birine qarama-qarsı qoyılıwı arqalı olardıń mánileri arasındaǵı parqı ashıp kórsetiledi. Sonlıqtan da, antonimler kórkem tekstte stillik qural sıpatında keńnen paydalanıladı. Antonimler tek sózlerdiń mánisi jaǵınan qarsı bolıp kelmesten, tildiń stillik ayrıqshalıqların, ótkirlik, tásirsheńligin ańlatadı. Sonlıqtan da, olar aytılayın degen oy-pikirdiń ıqshamlı túsiniliwin támiyinleydi.

PAYDALANǴAN ÁDEBIYATLAR:

1. Хожанов Ш.Б. Қорақалпоқ тилидаги антонимларнинг семантикаси, морфемик таркиби ва услубий вазифалари. фил… фалсафа доктори (PhD) автореферати. -Нукус, 2017; Қарақалпақ тилиндеги антонимия қубылысы. Монография. -Нөкис, 2017.
2. Қарлыбаева Г. Әжинияз шығармалары тилиниң семантика-стилистикалық өзгешеликлери. -Нөкис. 2017.
3. Бердимуратов Е. Ҳәзирги қарақалпақ тили. Лексикология. -Нөкис: Билим, 1994.